

Ikäystävällinen jatkuva oppiminen – osa aktiivista ikääntymistä

Heli Makkonen, Terhi Myller, Anne Airaksinen

Johdanto

Tässä puheenvuorossa pohdimme verrattain vähälle huomiolle kansallisesti jäänyttä tutkimuskohdetta, ikääntyvien, yli 55-vuotiaiden, jatkuvaa ja elinikäistä oppimista, osana aktiivista ikääntymistä (WHO 2002). Aikaisempaan tutkimuskirjallisuuteen perehtymisen ja suomalaisen korkeakoulujen opintotarjonnan kartoituksen perusteella on ilmeistä, että yli 55-vuotiaiden jatkuvan ja elinikäisen oppimisen tutkiminen ja kehittäminen on jäänyt katvealueelle (ks. Partanen 1987; vrt. Opetus- ja kulttuuriministeriö 2019). Ikääntyvien jatkuvaa oppimista tarkastellaan tyypillisesti työelämä- ja koulutuspoliittisena kysymyksenä (esim. Siirilä ym. 2021).

Tarkastelemme erityisesti sitä, millaisia merkityksiä ikääntyvien jatkuvalla oppimisella on yksilölle tai millaisia mahdollisuuksia sen hyödyntämiseen työuran jälkeen tai sen rinnalla on tunnistettavissa. Pohdimme myös sitä, millaisia esteitä jatkuvalla tai elinikäiselle oppimiselle yhteiskunnassamme voi olla. Käytämme rinnakkain käsitteitä jatkuva oppiminen ja elinikäinen oppiminen. Tarkastelemme jatkuvaa oppimista erityisesti ikäystävällisyyden näkökulmasta ja osana aktiivista ikääntymistä. Tämän näkökulman lähtökohta on, että ikääntyneet itse määrittävät jatkuvan oppimisen ja sen, mitä jatkuva oppiminen heille merkitsee ja millaisia jatkuvan oppimisen palveluja he haluaisivat käyttää. Ikäystävällinen jatkuva oppiminen voi sisältää sekä non-formaalialla että formaalialla ja informaalia oppimista. Lisäksi huomioim-

me ikäystävällisessä jatkuvassa oppimisessa toimintaympäristöjen myötä määrittyvät reunaehdot jatkuvalla oppimiselle. Tarkastelemme ikäystävällistä jatkuvaa oppimista yksilön ja yhteiskunnan välisenä rakenteena, jonka avulla on mahdollista tukea yksilöitä, yhteisöjä ja yhteiskuntaa aktiivisessa ikääntymisessä (WHO 2002).

Havaintomme on, että koulutusrakenteissa ikääntyvien jatkuvan oppimisen mahdollistavia rakenteita on Suomessa erityisesti avoimen yliopiston toimintaympäristössä (ks. myös Montayre ym. 2023). Puheenvuoromme pohdinta kiteytyy kysymykseen: miten ikääntyvien jatkuva ja elinikäinen oppiminen tunnistetaan ja tehdään näkyväksi yhteiskunnassamme?

Kiinnostus ikääntyneiden jatkuvaa oppimista kohtaan on kasvanut

Kasvanutta kiinnostusta ikääntyneiden jatkuvan tai elinikäisen oppimisen tutkimukseen perustellaan usein väestörakenteen muutoksilla. Odotetun eliniän pitenemisen ja vähenevän syntyvyyden seurauksena yli 60-vuotiaiden kansalaisten osuus väestöstä kasvaa nopeasti, ja YK:n ennusteen mukaan se lähes tuplaantuu vuosina 2013–2050. (United Nations 2013.) Työelämässä ollaan aikaisempaa pidempään, työ muuttuu nopeasti ja edellyttää uuden oppimista (Istance 2015). Toisaalta on korostettu, että demografisista tai työelämään liittyvistä muutoksista riippumatta on tärkeää tukea jokaisen ihmisen aktiivista ikääntymistä ja ak-

tiivista oppimista (ks. WHO 2002). Ihmisten elinikä on pidentynyt, ja samoin kuin työvuosia myös eläkeiän jälkeisiä vuosia on aiempaa enemmän. Eliniän on todettu esimerkiksi OECD-maissa pidentyneen kymmenellä vuodella vuodesta 1970 vuoteen 2012. (Istance 2015.) Toisaalta eläkkeelle siirtyminen tapahtuu usein vähitellen, ja monet eläkkeellä olijatkin osallistuvat monin eri tavoin työelämään. Nämä monenlaiset elämänvaiheet ja -tilanteet edellyttävät eri koulutusinstituutioilta uudenlaisia avauksia ja mahdollisuuksia tukea eri-ikäisten ja erilaisissa elämäntilanteissa olevien kansalaisten jatkuvaa ja elinikäistä oppimista.

Ikääntyvien jatkuvan oppimisen tuottamat hyödyt yksilöiden hyvinvoinnille ja terveydelle ovat kiistattomia. Oppiminen tukee ikääntyvien fyysistä ja psyykkistä hyvinvointia, vahvistaa sosiaalisia verkostoja, tuo kokonaisvaltaisesti tasapainoa arkeen sekä auttaa reflektoimaan elettyä elämää ja ymmärtämään nykyisyyttä. Oppiminen tuo mukanaan merkityksellisyyttä, joka on muutakin kuin uudet tiedot ja taidot. (Esim. DiSilvestro 2013; Narushima ym. 2018.) Iäkkäämmät oppijat hakevatkin työelämästä pois jäätyään opinnoiltaan erilaisia asioita kuin aiemmin työelämässä oltuaan. Opintojen odotetaan täyttävän henkilökohtaisia tavoitteita, kuten terveyden ylläpitoa ja sosiaalisia suhteita, osallistumista yhteiskuntaan ja tietoa tiedon vuoksi. Koulutusinstituutiot eivät aina tunnista näitä eroja eri-ikäisten oppijoiden tarpeiden ja toiveiden välillä eivätkä siten osaa ottaa sitä huomioon tarjonnassaan. (Ogg 2021.)

Kiinnostusta jatkuvaan oppimiseen on havaittu erityisesti suurissa ikäluokissa, ja jatkuva oppiminen yhdistetään myös kansalaisvaikuttamiseen ja yhteisötason toimintaan (Wilson ym. 2005). Esimerkiksi Boulton-Lewis (2010, 215) toteaa, että ikääntyvien oppimisessa tärkeää on osallistuminen laajempaan yhteisöön, joka vahvistaa sosiaalisia verkostoja sekä vuorovaikutussuhteita. Toisaalta myös yhteisöt voivat tukea ikääntyviä reflektoimaan ympäristön

muutoksia esimerkiksi teknologiaan, elämäntapoihin, talouteen ja terveystieteisiin liit-tyvästi. Tutkimuksissa suosittelaankin poliittisia päättäjiä hyödyntämään ikääntyvien jatkuvan oppimisen tuottamat edut täysimääräisesti niin paikallisilla, alueellisilla, kansallisilla sekä kansainvälisillä tasoilla (esim. Wilson ym. 2006; Narushima ym. 2018).

Jatkuva ja elinikäinen oppiminen on osa aktiivista ikääntymistä

Elinikäinen oppiminen on ehkä tutumpi käsite kuin jatkuva oppiminen. Se viittaa ihmisen koko elämänsä aikana, monelle elämäntilanteelle ulottuvaan oppimiseen. Koulutuspoliittisissa keskusteluissa jatkuva oppiminen kohdistuu pääasiassa työuran aikaiseen oppimiseen (Opetus- ja kulttuuriministeriö 2019). Siirilän ja kumppaneiden (2021) mukaan tämä on merkittävä ero verrattuna elinikäiseen oppimiseen, joka käsittää myös varhaiskasvatuksen ja ikääntyneiden oppimisen. Valtioneuvoston (2020,13) määritelmässä jatkuvan oppimiseen ymmärretään kattavan käsitteellisesti koko elämänsä aikana, ja se tarkoittaa jatkuvaa osaamisen kehittymistä ja kehittämistä. Osa jatkuvasta oppimisesta on tavoitteellista, eri tavoin organisoitua tietojen ja taitojen kasvattamista ja osa arkipäivässä tapahtuvaa kehittymistä. Parlamentaarisisessa uudistuksessa jatkuvalla oppimisella tarkoitetaan kuitenkin erityisesti työuran aikaista oppimista tai työikäisten oppimista. (Valtioneuvosto 2020, 13.)

Jatkuva oppiminen voi olla niin formaalia, non-formaalialla kuin informaalia oppimista. Korkeakoulukontekstissa tutkintokoulutukset ovat osa formaalia koulutusta ja oppimista. Sen sijaan jatkuvan oppimisen tarjonta on pääosin non-formaalialla koulutusta ja oppimista. Informaalialla oppimisella tarkoitetaan ei-institutionaalialla, osin tietoista ja tavoitteellialla, mutta myös tiedostamatonta oppimista, jota tapahtuu useissa eri konteksteissa, kuten kotona tai harrastuksissa. (Vrt. Eaton 2010.)

Jatkuva oppiminen on osa aktiivista ikääntymistä (ks. esim. WHO 2002). Aktiivista ikääntymistä on kuitenkin, samoin kuin jatkuvaa oppimista, rajattu eri yhteyksissä eri tavoin. OECD:n ja EU:n asiakirjoissa aktiivista ikääntymistä tarkastellaan kapeammasta talouden ja tuottavuuden näkökulmasta, mikä tarkoittaa sen tarkastelua erityisesti työelämäkontekstissa työurien pidentämisen tai ennenaikaisen eläköitymisen estämisen näkökulmista. Laajemman näkökulman aiheeseen tuo WHO (2002), joka esittelee taloudellisen näkökulman sisältäen esimerkiksi julkiset terveystoimet, mutta tarkastelee aktiivista ikääntymistä myös elämän laadun näkökulmasta ja eläköitymisen jälkeisenä vaiheena. Ikääntyneet voivat olla eläköitymisen jälkeenkin vielä aktiivisia yhteiskunnan jäseniä ja oppijoita. Jatkuva tai elinikäinen oppiminen ja aktiivinen ikääntyminen eivät ole toisiaan poissulkevia käsitteitä, mutta niitä on tärkeää määritellä kussakin yhteydessä erikseen. (Vrt. Desjardins ym. 2019.) Jatkuva ja elinikäinen oppiminen voivat auttaa ikääntyviä huomaamaan oman potentiaalinsa ja vahvistaa aktiivista ikääntymistä (Ogg 2021).

Ikääntyvien jatkuvan oppimisen esteitä

Ikääntyneiden jatkuvan oppimisen edistämisen tiellä on vielä monia esteitä. Yhtenä merkittävimmistä haasteista on nähty negatiiviset ja stereotyyppiset asenteet, jotka liittyvät ikääntymiseen (Ogg 2021) ja ikääntyneiden oppimiseen (Istance 2015). Nähdäänkö ikääntyneet aktiivisina toimijoina vai enemmän hoidon kohteina? Tätä kysymystä voi pohtia esimerkiksi kansallisia hallitusohjelmia tarkasteltaessa. Esimerkiksi vuoden 2019–2022 hallitusohjelman kirjauksissa ikääntyneet nähtiin yhteiskunnan voimavarana, ja tavoitteena oli edistää ikäystävällisyyttä (Valtioneuvosto 2019). Vuoden 2023–2027 hallitusohjelmassa tavoitteeksi on kirjattu ikääntyneiden työntekijöiden työllistymisen tukeminen, mutta muutoin ikääntyneitä koskevat kirjaukset ei-

vät korosta aktiivista toimijuutta, vaan ikääntyneitä huolenpidon kohteena (Valtioneuvosto 2023). Nämä ovat tärkeitä linjauksia siitä, miten ikääntyneet nähdään ja virallisesti asemoidaan yhteiskunnassa. Samalla ylläpidetään tai uudistetaan erilaisia ikääntymiseen liittyviä stereotyyppioita.

Myös teknologiaan liittyviä stereotyyppioita liitetään ikääntyvien jatkuvaan oppimiseen. On paljon ikääntyneitä, jotka eivät ole käyttäneet teknologiaa eivätkä välttämättä halua oppiaakaan enää käyttämään sitä. Toisaalta on myös ikääntyneitä, jotka ovat jo tottuneet uuden teknologian käyttöön tai ovat ainakin innokkaita oppimaan sitä. Verkko-opinnot voivat houkuttaa niitä ikääntyneitä, jotka eivät halua matkustaa tai joilla on haasteita esimerkiksi liikkumisessa. (Istance 2015.)

Jatkuvan oppimisen esteitä on tarkasteltu Itämeren alueella 55–65-vuotiaiden, työntekijöiden näkökulmasta, ja esille ovat tulleet muun muassa yksilön omat asenteet ja minäkuva. Henkilö voi esimerkiksi nähdä itsensä liian vanhaksi oppimaan ja osallistumaan koulutukseen. Yksilöltä voi lisäksi puuttua itseluotamusta tai motivaatiota opiskella. Eniten jatkuvaan oppimiseen osallistuvat ne, jotka ovat jo aikaisemminkin opiskelleet enemmän. Työssä olevien ikääntyneiden osallistumista jatkuvaan oppimiseen estävät osaltaan työnantajien negatiiviset asenteet. Työnantajat eivät välttämättä näe kannattavaksi ikääntyvien työntekijöiden oppimiseen panostamista. (Council of the Baltic Sea States 2022.)

Muita jatkuvan oppimisen esteitä ikääntyville voivat olla esimerkiksi tulotaso, perheisiin liittyvät vastuut ja työntekijän asema. Hoitovastuu esimerkiksi lapsista tai vanhemmista voi estää jatkuvaa oppimista, etenkin naisilla. Niin työssäolo kuin työelämän ulkopuolella oleminen voivat asettaa erilaisia esteitä. Puutteelliset digitaaliset taidot voivat estää osallistumista opetukseen, joka nykyisin tapahtuu usein verkossa. Institutionaalisia esteitä voivat olla opintoihin liittyvät kulut, vaatimukset aikaisemmista opinnoista tai tiedon

saannin vaikeudet. (Council of the Baltic Sea States 2022.) Cruce ja Hillman (2012) toteisivat tutkimuksessaan, että ikääntyvien oppijoiden osallistuminen formaaliin koulutukseen johtuu joko henkilökohtaisesta kiinnostuksesta tai työhön liittyvistä syistä, ja osallistuminen on yhteydessä demografisiin tekijöihin, kuten ikään, sukupuoleen tai asuinalueeseen, ja sosioekonomisiin tekijöihin, kuten koulutustasoon, tuloihin, työelämäasemaan, sekä myös koulutuksen hintaan. (Cruce & Hillman 2012.)

Yksi este ikääntyvien jatkuvalla oppimiselle on se, ettei jatkuvalla oppimiselle ole selkeitä rakenteita. Sitä pidetään tavallaan jokaisen asiana ja samalla ei kenenkään asiana erityisesti. Keskeisiä jatkuvan oppimisen kehittämisen alueita ovat muun muassa Istanen (2015) mukaan non-formaalit oppimismahdollisuudet, kuten yhteisölliset tapahtumat ja yhteistyö, sekä ”tehokkaamman vapaa-ajan” hyödyntäminen. Huomiota tulisi kiinnittää erityisesti ikääntyvien omiin tarpeisiin ja toiveisiin eikä niinkään oppilaitoksiin tai koulutukseen, kuten muissa elämänvaiheissa.

Korkeakoulut ikääntyneiden oppimisen mahdollistajina

Kun pyritään tukemaan ikääntyvien jatkuvaa oppimista korkeakoulukontekstissa, on tärkeää tunnistaa edellä mainittuja esteitä. Jos halutaan laajentaa jatkuvan oppimisen palveluihin osallistuvaa ikääntyvien joukkoa, tulee kiinnittää erityistä huomiota esimerkiksi työttömiin, matlasi koulutettuihin ja heihin, joilla on heikot tietotekniset taidot. (Council of the Baltic Sea States 2022.)

Yhteiskunnallisesta näkökulmasta tarkasteltuna on erityisen tärkeää tarjota jatkuvan oppimisen mahdollisuuksia niille, joilla on erilaisia oppimisen haasteita, mahdollisesti erilaisia kroonisia sairauksia, kuten muistisairauksia. Ikääntyvien oppimisvalmiuksia ei tulisi tarkastella samoilla kriteereillä kuin nuorempien ikäryhmien valmiuksia. Tärkeintä on,

että ikääntymisen ja eläköitymisen myötä opitaan olemaan ja elämään uudessa tilanteessa. Eläköityminenkin on eräänlainen oppimisprosessi. Tunnistettaessa ikääntyvien oppimisen esteitä, tulee myös pohtia, millaista tukea ikääntyvät tarvitsevat oppimiseen, samalla tavoin kuin teemme nuorempien opiskelijoiden kohdalla. (Istance 2015.)

Kanadalaistutkimuksessa (Lemieux 1997, 144–145) todettiin, että ikääntyvien formaalisissa, tutkintoon johtavassa koulutuksessa tulee ottaa huomioon opetussuunnitelmien sisältöjen ja rakenteen psykologinen, kontekstuaalinen, henkinen, filosofinen, koulutuksellinen ja hallinnollinen näkökulma – lähtökohta ikääntyneiden oppimiselle tulee olla ikääntyneen oppijan hyvinvoinnin huomioiminen, johon vaikuttavat opiskelun monet eri näkökulmat.

Australialaistutkimuksessa (Pamphilon 2005) selvitettiin ikääntyneiden elämänselkään yhdistettyjä oppimis- ja opiskelumuistoja niin formaalista koulutuksesta kuin non-formaalista oppimisesta. Tulosten mukaan ikääntyneiden jatkuvan oppimisen vahvistamiseksi on tärkeää tukea elämänselkään aikana yksilöiden kykyä ymmärtää ja reflektoida oppimistaan. Aika ja paikka sekä ympäröivä kulttuuri ovat merkityksellisiä oppimiskokemuksille. Myös elämänselkään liittyvät roolit ja tilanteet, kuten äitiys tai eläkkeelle siirtyminen, ja kodin merkitys kiinnittyvät merkityksellisiin oppimiskokemuksiin.

Potentiaalisten ikääntyneiden oppijoiden määrän kasvu tuo haasteita ja mahdollisuuksia korkeakouluille. Muun muassa yhdysvaltalais- tutkimuksessa (Cruce & Hillman 2012) tarkasteltiin, miten suurten ikäluokkien eläköityminen voi vaikuttaa korkeakouluihin jatkuvan oppimisen tarjoajina. Jopa valtaosa amerikkalaisista suunnittelee jatkavansa työelämässä virallisen eläkeiän (65 vuotta) jälkeen. Monet haluavat kouluttautua ja vaihtaa vielä uudelle uralle. Tätä opiskelijapotentialiaa ei Cruce ja Hillmanin (2012) mukaan kuitenkaan osata välttämättä hyödyntää. Yli 65-vuotiaiden opiskelupotentiaalinen tunnistaminen olisi tutkijoi-

den mukaan tärkeää myös siitä syystä, että tulevat nuorten opiskelijoiden ikäpolvet ovat pienempiä kuin aikaisemmat. Englannissa Jenkins ja Mostafa (2015) totesivat pitkittäistutkimuksessaan, että iäkkäämpien oppijoiden kohdalla yhteys vapaamuotoisempien (*more informal*) opintojen ja korkeamman hyvinvoinnin (*higher wellbeing*) välillä oli vahvempi kuin formaalin oppimisen ja korkeamman hyvinvoinnin välillä. Istanen (2015) mukaan taas formaali sektori ei vielä kohtaa yli 60-vuotiaiden aikuisopiskelijoiden tarpeita. Hän ehdottaakin, että mikäli koulutuksella tarkoitetaan formaalia koulutusta, se ei ehkä vastaa sitä, mitä monet iäkkäämmät opiskelijat haluavat. Jos koulutuksella sen sijaan tarkoitetaan oppimista sosiaalisissa konteksteissa ja yhteisiä oppimistapahtumia toisten kanssa, se voi hyvinkin vastata iäkkäämpien oppijoiden tarpeisiin.

Ikääntyvien jatkuvaa oppimista on verrattu myös varhaiskasvatukseen. Aikaisemmin varhaiskasvatuksessa on korostunut hoidon rooli. Ajan myötä käsitys varhaisvuosien merkityksestä on muuttunut, ja on opittu ymmärtämään varhaisen oppimisen ja kasvatuksen merkitys osana elinikäistä oppimispolkua. Samalla tavoin voitaisiin pohtia, millaisia merkityksiä on oppimispolun jatkamisella myös elämän toisessa ääripäässä. Aktiivisen ikääntymisen, johon sisältyy oppiminen, tulisi itsessään olla keskeinen valinta ja päämäärä. (Ks. Istanen 2015.)

Valtakunnallisen korkeakoulujen yhteisen Digivisio-hankkeen tavoitteena on, että vuonna 2030 jatkuva oppiminen ja osaamisen täydentäminen ovat luonteva osa suomalaista yhteiskuntaa. Hankkeen lähtökohtana on, että digipedagogiikka on merkityksellistä ja toimivaa, sillä se elää ja rakentuu arjessa ja palvelee erilaisten oppijoiden tarpeita. Digivisiossa rakennetaan oppimistarjotin, jossa oppija voi muun muassa tarkastella ja vertailla korkeakoulujen tutkintoon johtamattoman koulutuksen koulutustarjontaa ja löytää elämäntilanteeseensa, aikatauluihinsa ja osaamistarpeeseensa vastavaa koulutustarjontaa. (Digivisio 2023.) Miten Digivisio vastaa ikääntyvien oppijoiden tarpei-

siin ja toiveisiin, jää nähtäväksi. Ikääntyvien oppijoiden näkökulmasta yhtenä mahdollisena haasteena voi olla se, että kyseessä on kokonaan virtuaalinen oppimistarjotin. Tämä on erityisen keskeinen kysymys, mikäli halutaan tavoittaa niitä opiskelijaryhmiä, joilla ei ole paljon aikaisempia opintoja tai vahvoja digitaalisia opintoja. Tarvitaanko siis lisäksi matalan kynnyksen oppimistarjotin, jossa voidaan oppia hyödyntämään digitaalisia opintoja?

Johtopäätökset

Olemme puheenvuorossamme tarkastelleet ikääntyvien jatkuvaa oppimista ja siihen liittyviä näkökulmia tutkimuskirjallisuuden ja selvitys- ja kehittämistyön näkökulmasta. Johtopäätöksenä esitämme, että jatkuvan oppimisen käsite ja sisältö tulee määritellä uudelleen ikääntyvät oppijat ja ikäystävällisen yhteiskunnan tavoite huomioiden. Keskustelua jatkuvasta oppimisesta tulee laajentaa ja syventää siirtyen pois kapeasta talous- ja työvoimapolitiisesta agendasta kohti näkökulmia, joissa jatkuvan oppimisen mahdollisuudet ikääntyvän yhteiskunnan hyvinvoinnin tukemisessa tunnustetaan ja kansalaisten osallisuutta ja osallistumismahdollisuuksia jatkuvaan oppimiseen edistetään.

Ikääntyvien jatkuvaa oppimista voidaan tehdä näkyväksi yhteiskunnassa, kun elinikäisen ja jatkuvan oppimisen esteitä tunnustetaan ja poistetaan, huomioidaan elämänkaaren aikana yksilöille karttunut osaaminen ja ymmärretään oppiminen elinikäisenä mahdollisuutena ja taitona. Lisäksi tarvitaan kehittämistyötä ja uudenlaisia jatkuvaa oppimista tukevia formaaleja ja non-formaaleja oppimistiloja ja rakenteita.

Yhteydenotto:

Heli Makkonen, KT, yliopettaja
Karelia-ammattikorkeakoulu
heli.makkonen@karelia.fi

Puheenvuoro on osa kansainvälistä Erasmus+-ohjelmaan kuuluvaa AliVe-hanketta, jossa on mukana neljä eri korkeakoulua Euroopasta: Karelia-ammattikorkeakoulu Suomesta, Corkin yliopisto Irlannista, Kaarlen yliopisto Tšekistä ja koordinaattorina Carinthia-ammattikorkeakoulu Itävalasta (Myller ym. 2023).

Kirjallisuus

Boulton-Lewis GM. Education and learning for the elderly: why, how, what. *Educ Gerontol* 2010;36(3):213–28. <https://doi.org/10.1080/0360127090318287>

Council of the Baltic Sea States. Lifelong learning to extend working life: participation in education and learning among people in the age group 55+ in the Baltic Sea Region and how we can increase it. Baltic Sea Labour Forum for Sustainable Working Life. POLICY BRIEF #9 2022. <https://cbss.org/publications/lifelong-learning-to-extend-working-life/> (luettu 15.5.2024)

Cruce T, Hillman N. Preparing for the silver tsunami: the demand for higher education among older adults. *Res High Educ* 2012;53(6):593–613. <https://doi.org/10.1007/s11162-011-9249-9>

Desjardins R, Olsen DS, Midtsundstad T. Active ageing and older learners—Skills, employability and continued learning. *European Journal of Education* 2019;54(1):1-4. <https://doi.org/10.1111/ejed.12327>

DigiVisio 2023. Etusivu – Digivisio2030. <https://digivisio2030.fi/perustietoa-digivisio-2030-hankeesta/> (luettu 15.12.2023)

DiSilvestro FR. Continuing higher education and older adults: a growing challenge and golden opportunity. *New Directions for Adult & Continuing Education* 2013;140:79–87. <https://doi.org/10.1002/ace.20076>

Eaton S. Formal, non-formal and informal learning: what are the differences? *Spring Institute of Intercultural Learning Newsletter*, 2010.

Istance D. Learning in retirement and old age: an agenda for the 21st century. *Eur J Educ* 2015;50(2):225–38. <https://doi.org/10.1111/ejed.12120>

Jenkins A, Mostafa T. The effects of learning on well-being for older adults in England. *Ageing Soc*

2015;35(10):2053–70. <https://doi.org/10.1017/S0144686X14000762>

Lemieux A. 1997. Essential learning contents in the curriculum for a certificate degree in personalized education. *Educ Gerontol* 1997; 23(2):143–50. <https://doi.org/10.1080/0360127970230205>

Montayre J, Maneze D, Salamonson Y, Tan JDL, Possamai-Inesedy A. The making of age-friendly universities: a scoping review. *Gerontologist* 2023;63(8):1311–19. <https://doi.org/10.1093/geront/gnac084>

Myller T, Makkonen H, Airaksinen A. Kansainvälisessä AliVe-hankkeessa kehitetään ikäystävällistä jatkuvaa oppimista. Pulssi-portaali, 2023. <https://www.karelia.fi/2023/12/kansainvalisessa-ali-ve-hankkeessa-kehitetaan-ikaystavallista-jatkuvaa-oppimista/> (luettu 12.12.2023)

Narushima M, Liu J, Diestelkamp, N. I learn, therefore I am: a phenomenological analysis of meanings of lifelong learning for vulnerable older adults'. *Gerontologist* 2018;58(4):696–705. <https://doi.org/10.1093/geront/gnx044>

Ogg J. 2021. Lifelong learning in ageing societies: lessons from Europe: embracing a culture of lifelong learning. UNESCO, Institute of ILifelong Learning.

Opetus- ja kulttuuriministeriö. Jatkuvan oppimisen kehittäminen: työryhmän väliraportti. Helsinki: Opetus- ja kulttuuriministeriö, 2019. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-263-641-6>

Pamphilon, B. How aged woman remember their life-long/life-wide learning: making the best of life. *Educ Gerontol* 2005;31(4):283–99. <https://doi.org/10.1080/03601270590916795>

Partanen M. Jyväskylän ikääntyvien yliopisto. Aikuiskasvatus 1987;1–2:63–6.

Siirilä J, Mäki K, Kinnari H. Jatkuva oppiminen oppilaitosten ulkopuolella – yhteisiä tulkintoja ja merkityksiä rakentamassa. *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 2021;23(2):65–82.

United Nations. World population ageing 2013. New York, NY: United Nations, Department of Economic and Social Affairs, Population Division, 2013.

Valtioneuvosto. Pääministeri Sanna Marinin hallituksen ohjelma 10.12.2019: osallistava ja osaava Suomi – sosiaalisesti, taloudellisesti ja ekologisesti kestävä yhteiskunta. Helsinki, 2019 <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-287-808-3>

- Valtioneuvosto. Jatkuvan oppimisen parlamentaarisen uudistuksen linjaukset: osaaminen turvaa tulevaisuuden. Helsinki, 2020. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-610-5>
- Valtioneuvosto. Vahva ja välittävä Suomi: pääministeri Petteri Orpon hallituksen ohjelma 20.6.2023. Helsinki, 2023. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-383-763-8>
- WHO. Active ageing: a policy framework. World Health Organization, 2002. <https://extranet.who.int/agefriendlyworld/wp-content/uploads/2014/06/WHO-Active-Ageing-Framework.pdf> (luettu 15.5.2024)
- Wilson LB, Harlow-Rosentraub K, Manning T, Simson S, Steele, J. Civic engagement and lifelong learning. *Generations* 2006;30(4):90–4.